

---

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ  
W BYDGOSZCZY

Studia Filologiczne z. 44; Filologia Polska (19)

---

Franciszek Nowak

**SZYK WYRAZÓW I ZDAŃ W PRACACH PISEMNYCH UCZNIÓW KLAS SZÓSTYCH  
(fragment większej całości)**

**Rola języka pisanego jako środka komunikacji międzyludzkiej**

Życie w społeczeństwie wymaga od nas bardzo częstego komunikowania się nie tylko bezpośrednio, tj. za pomocą mowy, ale pośrednio za pomocą pisma. Umiejętność poprawnego władania językiem w mowie i piśmie muszą mieć wszyscy, gdyż coraz większe masy ludzi współuczestniczą w życiu publicznym, społecznym i kulturalnym. Osiągnięcie tego celu umożliwia nauka szkolna ze wszystkimi środkami, jakimi dysponuje. Sprawność językowa, potrzebna dziś uczniom na każdym przedmiocie, którego się uczą, będzie im w przyszłości niezbędna na każdym stanowisku pracy.

Język polski jako język stanowiący narzędzie porozumiewania się Polaków zwykło się nazywać językiem narodowym. Polszczyzna odznacza się względną jednolitością na całym polskim obszarze językowym. Nadrzędnym jej celem jest zaspokajanie różnorodnych potrzeb komunikatywnych i ekspresywnych użytkowników.

"Jest językiem państwowym - w tej odmianie sformułowana jest Konstytucja i wszelkie obowiązujące w naszym kraju prawa, tj. odmiany używa władza i administracja państwowa. Jest językiem piśmiennictwa - twórczości literackiej, dzieł naukowych, publicystyki, prasy. Jest wreszcie językiem codziennego porozumiewania się w środowisku inteligencji"<sup>1</sup>. Szeroki zakres wykorzystania języka ogólnopolskiego warunkuje znajomość normy.

"Norma to zbiór zaaprobowanych przez dane społeczeństwo jednostek językowych oraz reguł określających zasięg realizacji związków między tymi jednostkami w tekstach"<sup>2</sup>. Właśnie

znajomość normy ogólnopolskiej jest niezbędna do czynnego udziału w życiu społecznym. Konieczność stałej i intensywnej pracy nad językiem wynika z jego olbrzymiej roli w naszym życiu. Jest sprawą oczywistą, że język musi się nieustannie rozwijać, zmieniać się po to, żeby móc funkcjonować jako środek komunikowania o rzeczywistości, stale się zmieniającej.

"Ta komunikatywna funkcja języka to jego funkcja podstawowa, racja jego istnienia. Wynika stąd, że to wszystko, co sprzyja pełnieniu przez język tej funkcji, jest w nim elementem pożądanym i potrzebnym"<sup>3</sup>. Możliwość wyboru, a także umiejętność przeprowadzania rozmaitych operacji językowych prowadzących do wyrażania określonych, zamierzonych funkcji mowy jest gwarancją sprawnego porozumiewania się. Złożony proces komunikowania się ludzi zawiera jeszcze cechy nadawcy i odbiorcy wypowiedzi, takie jak: świadomość celów podejmowanej wypowiedzi, umiejętność jej interpretacji, umiejętność koncentracji w trakcie odbioru wypowiedzi czy umiejętność słuchania, czytania.

Stanisław Garczyński w książce *Sztuka myśli i słowa* pisze: "nauka wysławiania się jest częściowo nauką myślenia, nauka myślenia - nauką wysławiania"<sup>4</sup>.

Pisana forma językowa narzuca nam pewne reguły. Pisząc, łatwiej dobieramy słowa, mamy czas zastanowić się, które z nich jest najodpowiedniejsze, najładniejsze czy bardziej dosadne. Nie mamy jednak bezpośredniego kontaktu z odbiorcą, a to sprawia, że od razu, nie czekając na jego reakcję, musimy powiedzieć wszystko dokładnie i szczegółowo. Nasza wiadomość będzie odbierana jako całość, może być czytana kilkakrotnie przez tę samą osobę. A to już zobowiązuje do takiego doboru słów, by tekst nie był monotony, niezrozumiały, nieprzystępny.

Pisana forma języka jest nieco bardziej zróżnicowana stylistycznie niż mówiona. Takie style, jak naukowy, publicystyczny, urzędowy, styl wystąpień oficjalnych są przede wszystkim stylami języka pisanego. Ze względu na swoją funkcję wymagają od odbiorcy większej staranności w doborze słownictwa. Nie wolno się ani często powtarzać, ani formułować myśli niedokładnie. Warunek jednoznaczności i precyzji tekstu pisanego w komunikacji międzyludzkiej pomagają spełniać terminy - wyrazy o znaczeniu specjalnym: zawodowym lub naukowym. Termini-

nologia jednak nie może pokrywać braku wiedzy czy nadawać pozorów wielkiej ważności sprawom błaahym. Musi być precyzyjna i nie może wywoływać niewłaściwych skojarzeń.

W tekstach pisanych stosujemy często wyrazy tak zwane książkowe, które raziłyby swoją nienaturalną, sztuczną formą w mowie. Mogą to być rzeczowniki, na przykład: afekt, czyn, przymiotniki: znamieny, brzemieny, czasowniki: jawić się, udostępniać, wyrazy pomocnicze: zatem, zapewne. W mowie wszystkie te wyrazy byłyby zastąpione prostszymi: uczucie, charakterystyczny, doniosły, przedstawiać się, dawać, więc, chyba.

Charakterystyczna dla języka pisanego jest duża liczba synonimów różnych rodzajów. Bliskoznaczność zapobiega jednoznaczności, wynikającej z powtarzania tych samych wyrazów. Tekst pisany musi być bardziej staranny. Bogate i różnorodne słownictwo sprawia, że staje się on ciekawszy i barwniejszy. Jeśli raz powiedzieliśmy pomysł, drugi raz napiszemy myśl, trzeci raz odkrycie itd. ... W pisanej formie języka powinniśmy unikać wyrazów emocjonalnych, są one zbędne i nie pomagają w argumentacji.

Każdy z nas posługuje się językiem mówionym i pisany spontanicznie i automatycznie. Często nie zdajemy sobie sprawy z tego, że komunikacja językowa jest warunkiem wszelkiej działalności ludzkiej we wszystkich dziedzinach życia, a jej powodzenie zależne jest od stopnia sprawności i poprawności tej komunikacji.

Stare jak świat przysłowia zawierają mądre spostrzeżenia dotyczące wartości, znaczenia i siły języka:

"Kto dobrze mówi, dobrze myśli."

"Znać dobrze po mowie, co się dzieje w głowie."

"Kto mówi, zasiewa, kto słucha, zbiera."

"Słowo do słowa i rozmowa gotowa."<sup>5</sup>

Szczególnie wielka odpowiedzialność spada na język utrwalony na piśmie: w listach, książkach itp. Łacińskie przysłowie mówi:

*Verba volant, scripta manent,*

tj. słowa ulatują, pismo pozostaje.

Tak więc rola języka pisanego w kontaktach międzyludzkich jest bardzo ważna, istotna. Pismo "może przetrwać poza naszą pamięcią setki, a nawet tysiące lat bez zniekształceń i ono właśnie

wobec potomności staje się nad wyraz wymownym świadectwem czasów swojego powstania"<sup>6</sup>.

Rola języka pisanego jest bardzo szeroka. Współcześnie pełni funkcję porozumiewawczą i wychowawczą, a historycznie kulturalną i dokumentalną. Właściwości te zobowiązują, "aby do słowa pisanego przykładając zwiększoną uwagę i zdwojoną troskę o poprawną, jasną formę i przejrzystą, logicznie powiązaną treść"<sup>7</sup>.

### **Szyk wyrazów i zdań w procesie komunikacji międzyludzkiej**

"Szyk - układ, porządek, kolejność wyrazów w zdaniu lub zdań wobec siebie"<sup>8</sup>. Jest on w języku polskim zasadniczo swobodny, choć występują tu pewne ograniczenia.

Szyk wyrazów w procesie komunikacji międzyludzkiej spełnia ważną i istotną rolę. Po pierwsze - informuje o stylu i zabarwieniu emocjonalnym wypowiedzi. Wysłunięcie orzeczenia przed podmiot powoduje, że zaczyna się zwracać większą uwagę na samą czynność. Mówi się, że "dynamizuje" to zdanie, ożywia tekst. Porównajmy dwa zdania.

1. *Skoczył Michał, chwycił dziecko na ręce i wynosi je z izby.*
2. *Michał skoczył, dziecko chwycił na ręce, z izby je wynosi.*

W drugim zdaniu powrót do naturalnego szyku podmiotu i orzeczenia zmienia zupełnie styl wypowiedzi, pozbawiając ją "dynamizmu", emocjonalnego zabarwienia.

Po drugie - szyk wyrazów zwraca uwagę na to, co nowe i szczególnie ważne w naszym tekście, a nawet (przy domyślnym przeciwstawieniu) sugeruje pewne informacje, których nie podaje się bezpośrednio.

Zdanie *Kocha Piotr Marię* wysuwa na pierwszy plan sam stan kochania. Albo jedną z osób *Marię kocha Piotr* (w domyśle: a nie Annę), *Marię kocha Piotr* (w domyśle: a nie Paweł).

Można się domyślić, że szyk wyrazów jest szczególnie ważny w pisanych odmianach polszczyzny, ponieważ stany emocjonalne czy podkreślenie nowości komunikowanego faktu mogą być w mowie przekazywane różnorodnie - odpowiednią intonacją, zawieszeniem głosu, mimiką, gestem. Te wszystkie środki nie występują w polszczyźnie pisanej, a ich funkcję przejmuje,

przynajmniej w pewnym stopniu, szyk - układ wyrazów. Kolejność wyrazów w zdaniu polskim ma zasadnicze znaczenie stylistyczne, daje dużo informacji zarówno o tekście, jak i o jego autorze. Należy zawsze przestrzegać ogólnej zasady, by wyrazy powiązane ze sobą składniowo znajdowały się możliwie blisko siebie. Nie należy na przykład rozbijać rozbudowaną przydawką związku orzeczenia z dopełnieniem, czy też rozdzielania części okolicznika. Zamiast zdania:

Z oddalonego o parę kilometrów od centrum miasta osiedla wyszedł pochód manifestujących bezrobotnych.

lepiej napisać:

Z osiedla, oddalonego o parę kilometrów od centrum miasta, wyszedł pochód manifestujących bezrobotnych.

W zdaniu są dwa bardzo ważne miejsca - początek i koniec wypowiedzenia. Dlatego w tych pozycjach nie powinny się pojawiać wyrazy niepełnoznaczące. Zaimki osobowe "ja" i "ty" występują w określonych przypadkach w dwu formach: dłuższej i krótszej. Dłuższą można stosować w każdej pozycji w zdaniu. Użycie jej na początku lub na końcu wypowiedzi będzie sugerować, że podkreślamy ważność własnej osoby (mnie), czyli autora lub osoby, do której mówimy (tobie, ciebie).

Mnie daj tę książkę.

Tę książkę daj mnie.

Tobie się to należy.

Należy się to tobie.

Czasami szyk też wpływa na rozumienie tekstu, na przykład warunkuje takie czy inne odczytanie informacji. Jest to bardzo istotna rzecz w procesie komunikacji międzyludzkiej. Zdanie: Dzieci lubią misie. znaczy co innego niż: Misie lubią dzieci. W pierwszym zdaniu obiektem sympatii są misie, a w drugim dzieci.

Aby w języku polskim szyk wyrazów nie utrudniał porozumiewania się między ludźmi, "należy przestrzegać pewnych zasad, których przekroczenie może stać się przyczyną niejasności tekstu".

## Przeгляд literatury przedmiotu

Według popularnej opinii szyk wyrazów w języku polskim jest swobodny. Zazwyczaj przy tak ujętym sądzie dodaje się jeszcze sformułowania typu: "jakkolwiek niezupełnie dowolny" czy też "ale nie dowolny"<sup>9</sup>. Zagadnieniem szyku wyrazów zajmował się już na początku XX wieku Kazimierz Nitsch, który dowodził, że nasz język ojczysty ma wiele swobody w ustawianiu wyrazów, ale nie jest ona bezwzględna. Podobne stanowisko zajął Stanisław Szober. Dopiero Zenon Klemensiewicz wyraźnie stwierdził, że polski szyk wyrazów "tylko w pewnych granicach jest swobodny, poza nimi sztywny i przymusowy"<sup>10</sup>.

Jeszcze dalej idące wnioski sformułował Stanisław Jodłowski, który w *Podstawach polskiej składni* stwierdził kategorycznie, że ujmowanie polskiego szyku wyrazów jako swobodnego nie jest rzeczą słuszną. Określony porządek członów wypowiedzenia w pewnym kontekście ma swoje uzasadnienie, a zmiana tegoż porządku naruszyłaby albo sens zdania, albo postawę emocjonalną<sup>11</sup>. Zbadajmy więc, co ogranicza swobodę polskiego szyku wyrazów i wypowiedzeń składowych.

### Szyk wyrazów w wypowiedzeniach pojedynczych

Naszą uwagę skupimy na szyku wyrazów w wypowiedzeniach, które stanowią składniki dłuższego tekstu, nie są zatem wypowiedzeniami izolowanymi. Dodajmy tylko, że w tego typu zdaniach językoznawcy spostrzegli przewagę szyku: grupa podmiotu + grupa orzeczenia<sup>12</sup>. W zdaniach tworzących spójny tekst kolejność dwóch podstawowych członów jest różna. Trzy zasadnicze schematy polskiego szyku zdaniowego wyróżnił Stanisław Szober<sup>13</sup>. Są to następujące schematy:

- a) układ z pierwszą pozycją grupy podmiotu; jest on typowy dla wypowiedzi powiadamiających, zawierających sąd logiczny o faktach lub podający ich opis;
- b) układ z pierwszą pozycją grupy orzeczenia; charakteryzują się nim zdania, którymi mówiący chce zdynamizować tok składniowy wypowiedzi oraz zdania wtrącone w obręb wypowiedzi cytowanej;
- c) układ środkowopodmiotowy - z podmiotem znajdującym się w obrębie grupy orzeczenia; jest to układ najbardziej zróżnicowany i nie zawsze zyskujący aprobatę językoznawców.

Uogólniając wnioski gramatyków należy stwierdzić, że zarówno podmiot, jak i orzeczenie może stać na pierwszym miejscu, przy czym najczęściej na początek zdania jest wysuwany podmiot.

W przypadku dopełnienia spotyka się najczęściej sformułowanie wyjaśniające, iż "kładzie się je zwykle po wyrazie określonym"<sup>14</sup>. Wprowadzony do powyższego sądu wyraz "zwykle" nadaje mu charakter wniosku mało sprecyzowanego. Skłania do myślenia, że jest to raczej kwestia zwyczaju, a nie rygorystycznej zasady. Niektórzy gramatycy wręcz nie omawiają reguły lokalizacji dopełnienia, podając jedynie jego miejsce przy wybranych czasownikach<sup>15</sup>. W przypadku nagromadzenia określeń w obrębie jednego wypowiedzenia można mówić o istnieniu pewnej normy zwyczajowej, determinującej kolejność członów określających: te, które wyrażamy celownikiem występują przed bierownikowymi, one zaś mają pierwszeństwo przed nadrzędnikowymi i wyrażeniami przyimkowymi<sup>16</sup>.

Kolejnym członem wchodzącym w strukturę zdaniową jest okolicznik. Jego lokalizacja została uwarunkowana sposobem wyrażania. Stąd wiadomo, że okoliczniki wyrażone przysłówkiem występują przed wyrazami określanymi, oznaczone wyrażeniami przyimkowymi lub przysłówkowymi - po wyrazie określanym. Nagromadzenie kilku jednorodnych okoliczników wymaga łącznego ich umiejscowienia (po formie czasownika lub przed nią); w przypadku nagromadzenia okoliczników różnorodnych stosujemy zasadę obustronnej lokalizacji (po obydwóch "stronach" czasownika).

W niniejszym paragrafie omówimy jeszcze zasadę lokalizacji przydawek. Ich pozycja wobec wyrazu określanego może być prepozycyjna (przedrzcownikowa) lub postpozycyjna (porzeczownikowa). Pierwszy z wymienionych układów przyjmuje przydawka przymiotna, liczebna, zaimkowa oraz imiesłowowa nierozwinięta. W tym miejscu należy jednak zauważyć, że przymiotnik może podawać cechę charakteryzującą daną rzecz, osobę czy zjawisko albo wyraża pewną cechę gatunkową, wyodrębniającą osobę lub rzecz spośród innych. Stąd mówimy, że przymiotnik pełni funkcję przydawki charakteryzującej (wtedy stawiamy ją przed rzeczownikiem) lub przydawki gatunkującej (wówczas umieszczamy ją po rzeczowniku). Miejsce postpozycyjne zajmuje także przydawka rzeczowna, przyimkowa, imiesłowowa rozwinięta i dopowiadająca<sup>17</sup>. Jak postępujemy w przypadku szeregu przydawek, sto-

jących przy tym samym członie nadrzędnym? Najpierw wyodrębnijmy możliwe rodzaje struktur takich grup syntaktycznych:

- a) rzeczownik + przydawki jednorodne,
- b) rzeczownik + przydawki rozwinięte i nierozwinięte,
- c) rzeczownik + przydawki przymiotne charakteryzujące i gatunkujące,
- d) rzeczownik + przydawki przymiotne i rzeczowne.

Ustalając szyk poszczególnych przydawek kierujemy się ogólną tendencją do umiejscawiania wyrazów określających blisko członu określanego. Zasada obustronnej lokalizacji przydawek jest normą dla określeń niejednorodnych. Szczególnie rygorystycznie przestrzegamy tej zasady w przypadku jednoczesnego użycia przydawki charakteryzującej i gatunkującej. Jeśli przydawki są jednorodne, powinny zajmować miejsce (w sposób łączny) przed rzeczownikowe bądź porzeczownikowe. W zasadzie nie znajdziemy szczegółowych wskazówek co do lokalizacji np. przydawki przymiotnej i liczebnikowej (tworzących oczywiście szereg przydawkowy); podobnie rzecz ma się ze skupieniem przydawek przymiotnych. W tych kwestiach językoznawcy wyrażają jedynie swoje przypuszczenia, wynikłe z obserwacji różnych tekstów<sup>18</sup>.

Przedstawione zasady szyku wyrazów zdają się regulować budowanie zdania w sposób dość jasny i w miarę precyzyjny. Jednakże układanie struktury wypowiedzenia uzależniamy nie tylko od reguł językowych, ale również od naszego emocjonalnego stosunku do nadawanych treści, od kontekstu wypowiedzenia. Kierując się właśnie powiązaniem kontekstowym zdań, Stanisław Jodłowski wyróżnił trzy charakterystyczne modele układu wyrazów:

- a) szyk nawiązania, cechujący się inicjalną grupą składnika znanego z poprzedniej wypowiedzi (bez względu na jego funkcję składniową);
- b) szyk rozwinięcia, dla którego charakterystyczna jest końcowa pozycja składnika wnoszącego nową informację;
- c) nacechowany emocjonalnie szyk rozwinięcia, którego sednem jest wtórne przeniesienie na pierwszą pozycję elementu końcowego w zdaniu<sup>19</sup>.

Widzimy więc, że nauczając zasad szyku wyrazów, polonista musi bardzo uważnie analizować powyższe zagadnienia, by ustrzec się przed hiperpoprawnością.



Zanim prześledzimy szyk wypowiedzeń składowych, skoncentrujemy uwagę na tych elementach zdania, które nie pełnią samodzielnych funkcji składniowych, ale modyfikują, współtworzą wypowiedzenie. Takim członom, ich lokalizacji, dajmy miejsce w następnym paragrafie.

#### Lokalizacja zaimka zwrotnego "się", enklityk i modulantów

Prawidła szyku zaimka "się" i morfemów enklitycznych: "-em", "-es",... oraz "-bym", "-byś",... są w zasadzie podobne. Jako cząstki nieakcentowane nie mogą pojawiać się na początku i na końcu zdania. Są to bowiem elementy semantycznie niesamodzielne, a pozycję końcową zdania rezerwujemy dla wyrazów o szczególnym znaczeniu. Najwięcej uwagi językoznawcy poświęcili lokalizacji zaimka zwrotnego.

. Maria Dłuska interpretując "się" zastosowała zasadę prozodyjną. Zgodnie z nią zaimek zamyka odpowiedni zestrój (dwuwyrazowy lub trójwyrazowy), a klasyczną normą jest występowanie "się" na końcu pierwszego zestroju. Jeśli zdanie składa się z samego czasownika i zaimka, wówczas "się" umieszczamy na końcu wypowiedzenia. Ponadto zaimek może zamykać zestrój po pauzie międzyfrazowej zdania<sup>20</sup>.

Istnieje tendencja do umiejscawiania "się" w bezpośrednim sąsiedztwie czasownika, przy czym normy przedczasownikowa i podczasownikowa odznaczają się prawie tą samą częstotliwością użycia. Henryk Misz zauważył zależność obydwóch pozycji od miejsca czasownika w zdaniu. Jeśli ten zajmuje pozycję końcową, wtedy zaimek zostaje przesunięty ku początkowi wypowiedzenia i może stać przed czasownikiem. Gdy czasownik znajduje się bliżej początku zdania, wówczas "się" przesuwamy na pozycję podczasownikową<sup>21</sup>.

Lokalizację zaimka zwrotnego regulują również pewne normy zwyczajowe. Jedną z nich określa wewnętrzny szyk członów jednosylabowych: po pierwszym wyrazie występują partykuły "-że", "no", następnie ruchome końcówki osobowe czasownika (wspomniane na początku paragrafu enklityki); potem celownik zaimków osobowych: "ci", "jej", "nam" i wreszcie na końcu - "się".

Inna norma zwyczajowa porusza kwestię szyku zaimka zwrotnego i wskaźników zespolenia, jakimi są zaimki względne i spójniki. W takich konstrukcjach istnieje tendencja do umiesz-

czania "się" bezpośrednio po wskaźnikach.

Fakultatywność pozycji zaimka ograniczają jeszcze inne czynniki. Wiadomo, że "się" nie może wystąpić między przyimkiem a rzeczownikiem, między formą osobową a partykułą przeczącą. W szyku zaimka zwrotnego należy wystrzegać się nieuzasadnionego nadawania mu pozycji czasownikowej. Taki układ dominuje w gwarze miejskiej, w składni rosyjskiej oraz w stylu dziennikarskim i urzędowym, lecz nie utrwalił się ten zwyczaj w ogólnej polszczyźnie<sup>22</sup>. Na zakończenie kilka uwag o lokalizacji modulantów. Pełnią one funkcję obudowy wypowiedzenia i zajmują zazwyczaj pozycję uprzednią w stosunku do członu oznaczającego treść sytuowaną lub wartościowaną modalnie. Jednakże ze względów emocjonalnych obudowa składniowa może zostać umieszczona w pozycji następczej wobec członu oznaczającego treść obudowywaną. W szczególnych wypadkach spotyka się nawet modulanty na końcu wypowiedzenia, kiedy robią miejsce członowi wysuwanemu na pozycję początkową<sup>23</sup>.

#### Szyk wypowiedzeń składowych

Wypowiedzenia składowe łączą się ze sobą w zdania złożone współrzędnie, zdania złożone podrzędnie, mogą budować zdania wielokrotnie złożone. Układ członów składowych wypowiedzenia współrzędnie złożonego warunkują czynniki logiczne, kolejność nasuwających się myśli lub obserwowanych zjawisk. Jeśli stosunek łączny opieramy na następstwie w czasie, na pierwszym miejscu umieścimy zdanie mówiące o wydarzeniach wcześniejszych. W zdaniach wynikowych zdanie wyrażające skutek musi wystąpić po zdaniu wyrażającym przyczynę. O innych układach zdań w wypowiedzeniu złożonym współrzędnie językoznawcy wypowiadają się, że są to układy swobodne<sup>24</sup>. Podobna swoboda panuje w szyku zdań składowych w obrębie zdania podrzędnie złożonego. Zdanie nadrzędne może zajmować pozycję początkową, środkową lub końcową. Z reguły stoi ono przed zdaniem podrzędnym, szczególnie gdy człon podrzędny jest dopełniający, okolicznikowy lub przydawkowy. Pozycja zdania podrzędnego zależy czasem od spójnika rozpoczynającego to zdanie. Jeśli spójnik "że" rozpoczyna zdanie podmiotowe, wówczas kładziemy je po zdaniu głównym. W podobnej pozycji stawiamy zdania przyczynowe zaczynające się spójnikami "bo" oraz "gdyż". Zdania przydawkowe mogą wchodzić

w środek zdania głównego, stając się jakby "zdaniami zanurzonymi"<sup>25</sup>.

W szyku wypowiedzeń składowych zdania wielokrotnie złożonego również stosujemy wyżej przedstawione zasady. Dodajmy jeszcze kilka cennych uwag na temat szyku elementów zespalających zdania. Spójniki tradycyjnie zajmują początkową pozycję w zdaniu, ale od tej normy odbiega umiejscawianie "zaś" i "bowiem". Dla nich rezerwujemy pozycję po pierwszym wyrazie. Zasada lokalizacji "zaś" i "bowiem" wpłynęła na zwyczaj kładzenia pozostałych spójników także na drugim miejscu. Nie jest to rażące odstępstwo od tradycji językowej. Natomiast nie można wprowadzać "zaś" i "bowiem" na początkową pozycję zdania, tłumacząc to istnieniem tradycyjnej zasady szyku pozostałych spójników. W tym miejscu należy jeszcze zatrzymać się przy zaimkach względnych "który" oraz "jaki". Norma językowa wyznacza im w zdaniach podrzędnych miejsce bądź początkowe, bądź bezpośrednio po przyimku. Jednakże zaimki te mogą również wystąpić w następującym układzie: przyimek + rzeczownik + zaimek. Jest to możliwe, gdy przyimek i rzeczownik tworzą grupę syntaktyczną o charakterze już ustabilizowanego frazeologizmu<sup>26</sup>. Należy wystrzegać się powtarzania zaimka "który" w zdaniach podrzędnych drugiego stopnia, gdy odnosi się on za każdym razem do innego rzeczownika<sup>27</sup>. Także zastępowanie zaimka "który" zaimkami "jaki", "gdzie" uznajemy za odchylenie od normy, ponieważ powyższe zjawisko świadczy o wpływie mowy potocznej i razi w języku pisanym<sup>28</sup>.

Były to uwagi, wynikające z przeglądu literatury traktującej o szyku wyrazów i wypowiedzeń składowych. Umieszczone tutaj spostrzeżenia nie wyczerpują tematu, są jedynie podstawowymi wiadomościami, które powinien znać polonista, i które muszą przyswoić sobie uczniowie w toku rozwijania świadomości językowej. Znaczną rolę w tym procesie odgrywają zalecenia programowe oraz informacje zawarte w podręcznikach dla szkoły podstawowej.

### **Szyk wyrazów i zdań w programie nauczania języka polskiego w klasie VI**

"Podstawowym kryterium doboru i układu treści w zakresie nauki o języku jest kryterium funkcjonalne." Program ma za za-

danie dostarczenie wiedzy o sposobach i możliwościach konstruowania wypowiedzi. "Naczelną zasadą determinującą wybór problemów językowych i ich układ jest łączenie teorii z praktyką." Polegać ma ona na obserwacji aktów mowy i analizie zjawisk językowych. Od nich dojdziemy do wiedzy o budowie zdania i funkcjach języka. Pozwoli nam to praktycznie wykorzystać wiadomości zdobyte w ćwiczeniach. Na przykład w klasie VI wprowadza się strony czasownika jako dwie formy informujące nas o tym, czy podmiot oznacza wykonawcę, czy przedmiot czynności, a więc ich praktycznego zastosowania.

Materiał programowy z zakresu budowy zdania pojedynczego i złożonego stanowi w klasie VI pogłębioną syntezę wiadomości cząstkowych, uzyskanych przez uczniów w latach poprzednich, oraz wprowadza kilka nowych tematów.

#### Grupa podmiotu i orzeczenia

W klasie IV do podstawowych wymagań programowych zalicza się wyróżnianie w zdaniu grupy podmiotu i orzeczenia. Klasa V mówi o związku głównym (podmiot i orzeczenie) i związkach pobocznych (określenie podmiotu i orzeczenia). Natomiast klasa VI rozwija myśl o podmiocie i orzeczeniu oraz ich określeniach. Uczniowie mogą ćwiczyć układ wyrazów w zdaniu, gdy podmiot będzie domyślny, w mianowniku, dopełniaczu, szeregowy łącznie z osobową formą czasownika, a także zdania bezpodmiotowego w połączeniu z formami osobowymi "na" - "no", - "to" jako orzeczeniami. Wprowadza się także termin orzeczenia czasownikowe i imienne (łącznik + orzecznik). W klasie VI możemy zwrócić uwagę uczniów na trzy możliwe schematy polskiego szyku zdaniowego:

- 1) Podmiot zajmuje pierwszą pozycję w zdaniu: **Piotr** idzie ulicą.
- 2) Orzeczenie zajmuje pierwszą pozycję w zdaniu: **Wieje** silny wiatr.
- 3) Podmiot i orzeczenie zajmują środkowe pozycje w zdaniu: Za dwadzieścia pięć minut dzielna **kobieta pójdzie** szeroką drogą do Zielonego Wzgórza.

## Przydawka

Dokładniej materiał programowy zajmuje się przydawką i jej miejscem w zdaniu. W klasie IV omawia się szczegółowo związek rzeczownika z przymiotnikiem i rzeczownika z rzeczownikiem. Klasa V wprowadza pojęcie przydawki i jej miejsca w zdaniu. Z kolei klasa VI informuje: "przydawka jako określenia rzeczownika; sposoby wyrażania przydawki (część mowy, związek z wyrazem określanym)".

Szyk przydawki w zdaniu może być dwojaki: przedrzeszownikowy (historyczne widowisko) lub porzeszownikowy (widowisko historyczne). Przydawka wpływa na znaczenie rzeczownika:

- historyczne widowisko - to widowisko o wielkim znaczeniu, które przejdzie do historii;
- widowisko historyczne - to widowisko poświęcone jakimś dawnym wydarzeniom.

Ogólnie można powiedzieć, że po rzeczowniku stawiamy przydawkę klasyfikującą (inaczej gatunkującą) - przymiotnik wyraża wtedy najistotniejszą cechę przedmiotu, tworzy z rzeczownikiem jedno pojęcie gatunkowe, np.: bilet miesięczny, węgiel kamienny. Przed rzeczownikiem zaś umieszczamy przydawkę charakteryzującą, oznaczającą przygodną cechę przedmiotu, np.: młoda dziewczyna, dobry pracownik. Wyjątkowo przydawka klasyfikująca stoi przed rzeczownikiem w utartych połączeniach wyrazowych, np.: Polskie Radio, Babia Góra, wyższe uczelnie. Jeśli przy rzeczowniku jest i przydawka klasyfikująca, i charakteryzująca, każda z nich stoi na swoim miejscu, np.: popularny aktor filmowy. Przydawki: dopełniacze, rzeczowne i przyimkowe występują po rzeczowniku, np.: brat ojca, kolor włosów, dom pod miastem.

## Dopełnienie

Teoria dopełnienia pojawia się dopiero w klasie V. W klasie IV mówi się o łączeniu wyrazów w związki składniowe, wyrazy określane z wyrazami określającymi (związek czasownika z rzeczownikiem). Klasa VI pogłębia naszą wiedzę o dopełnieniu, o pozycji jaką zajmuje w stosunku do wyrazu określanego. Program zawiera hasło: "ćwiczenia związane z szykiem dopełnienie w zdaniu". Dopełnienie staramy się umieścić zaraz po

wyrazie, z którym się łączy, np.: Czytał książkę. Kupiłem litr mleka.

### Okolicznik

Szczegółowa informacja o okolicznikach w poprawnym szyku składniowym pojawia się dopiero w klasie VII. Klasa IV mówi o związkach czasownika z przysłówkiem. W klasie V pojawia się bardzo ogólna teoria okolicznika. Program klasy VI nawet nie wspomina o okolicznikach. Okoliczniki wyrażone przysłówkiem częściej stają obok wyrazu, do którego się odnoszą, np.: **Szybko uporał się z ...**, **Szedł teraz szybko**.

### Zdania złożone współrzędnie

Układ zdań składowych w zdaniu złożonym współrzędnie jest dowolny i wynika nie z reguł gramatycznych, ale z kolejności spostrzeganych zjawisk lub nasuwających się myśli. Tylko zdania wynikowe stoją przeważnie po zdaniach mówiących o przyczynie, np.: Przestał padać deszcz, więc mogę iść do domu. Program szkolny klasy IV proponuje ćwiczenia w odróżnianiu zdań pojedynczych od złożonych, zamiana zdań współrzędnych na pojedyncze. Klasa V zwraca uwagę na szyk zdań składowych w zdaniu złożonym współrzędnie. Natomiast klasa VI wprowadza rodzaje zdań współrzędnie złożonych i kontynuuje ćwiczenie związane z szykiem zdań składowych w wypowiedzeniu złożonym współrzędnie.

### Zdanie złożone podrzędnie

W zdaniach złożonych podrzędnie zdanie główne przeważnie znajduje się na początku, a zdanie uzupełniające stoi z reguły po orzeczeniu zdania głównego, np.: Wiedziałem, że przyjdiesz. W klasie IV uczniowie konstruują zdania złożone podrzędnie, ale nie posługują się tą terminologią składową. Klasa V wprowadza pojęcie szyku zdań składowych w wypowiedzeniu złożonym podrzędnie. Klasa VI kontynuuje założenia programowe z klasy V nie wprowadzając nowych informacji.

## Cel i przedmiot badań

Literatura dydaktyczna bardzo rzadko omawia szyk wyrazów i zdań w pracach pisemnych uczniów szkół podstawowych, stąd w 1993 r. przeprowadziliśmy ogólnopolskie badania dotyczące szyku części zdania i zdań składowych języka pisanego uczniów klas IV-VIII. Wyszliśmy z założenia, że szyk części zdania i zdań składowych pełni bardzo ważną rolę w komunikacji międzyludzkiej, stąd chcieliśmy uzyskać odpowiedź:

- Jaki jest szyk części zdania i zdań składowych języka pisanego uczniów klas IV-VIII w stosunku do ustalonych norm ogólnopolskich?
- Czy bardzo odbiega od tych norm?

W wypadku licznych odstępstw w zakresie szyku postanowiliśmy opracować ćwiczenia językowe pozwalające na poprawne opanowanie szyku części zdania i zdań składowych.

Podstawą materiałową naszych badań były pisane formy wypowiedzi z wylosowanych 98 szkół podstawowych w Polsce.

Badaniami objęto uczniów klas szóstych 49 szkół miejskich i 49 szkół wiejskich.

Wylosowanie próby odbyło się metodą reprezentatywną. Metoda reprezentatywna polega na tym, że z całej zbiorowości (masy) statystycznej wybiera się do zbadania tylko pewną liczbę jednostek statystycznych (prace pisemne uczniów). Jednostki te reprezentują całą zbiorowość statystyczną (uczniów klas szóstych) i tworzą tzw. "próbę". Jednostki przyjęte do próby bada się dokładnie, a wnioski wysnute z badania uogólnia na całą zbiorowość statystyczną - w naszym wypadku uczniów klas szóstych.

Aby dane były reprezentatywne i dały odpowiedź, jaki jest szyk i odchylenia od niego w pracach pisemnych uczniów (wypracowaniach) zbadano po 200 kolejno po sobie następujących zdań w 98 klasach szóstych w Polsce.

Badanie rozpoczęto od zgromadzenia prac uczniowskich. Następnie prace te przeniesiono na fiszki, po jednym wypowiedzeniu pojedynczym lub złożonym na każdej. Wszystkie wypowiedzenia otrzymały kolejne numery od 1 do 200 w każdej szkole. Następną czynnością było opracowanie na fiszkach schematów składniowych wszystkich wypowiedzeń. W wypadku wypowiedzeń pojedynczych rozłożono je na poszczególne części zdania, które

po sobie w kolejności toku wypowiedzenia następują. W wypadku wypowiedzeń złożonych rozłożono je na składowe, sporządzono wykres i nazwano typ wypowiedzenia. Po dokładnym zbadaniu określono także, w którym wypowiedzeniu występuje odstępstwo od normy językowej w zakresie szyku. Fiszka z takim zdaniem została odpowiednio oznakowana i opisana.

Aby zilustrować szyk wyrazów i wypowiedzeń składowych przyjęto następujące symbole i skróty:

P	- podmiot
O	- orzeczenie
O <sub>0</sub>	- orzeczenie z czasownikiem niefleksyjnym np. można było
O <sub>1</sub>	- łącznik w orzeczeniu imiennym
O <sub>2</sub>	- orzecznik w orzeczeniu imiennym
M	- wyraz modalny
o	- okolicznik
p	- przydawka
d	- dopełnienie
R	- równoważnik zdania
ZP(O)	- zdanie pojedyncze z orzeczeniem
ZP(OP)	- zdanie pojedyncze z orzeczeniem i podmiotem
ZP(PO)	- zdanie pojedyncze z podmiotem i orzeczeniem
ZZWł	- zdanie złożone współrzędnie łączne
ZZWł z R	- zdanie złożone współrzędnie łączne z równoważnikiem zdania
ZZWr	- zdanie złożone współrzędnie rozłączne
ZZWp	- zdanie złożone współrzędnie przeciwstawne
ZZWp z R	- zdanie złożone współrzędnie przeciwstawne z równoważnikiem zdania
ZZWw	- zdanie złożone współrzędnie wynikowe
ZZPp	- zdanie złożone podrzędnie podmiotowe
ZZPprz	- zdanie złożone podrzędnie przydawkowe
ZZPd	- zdanie złożone podrzędnie dopełnieniowe
ZZPorz	- zdanie złożone podrzędnie orzecznikowe
ZZPokl	- zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe
ZZP z im. rów. zd.	- zdanie złożone podrzędnie z imiesłowowym równoważnikiem zdania



ZWZW	- zdanie wielokrotnie złożone współrzędnie
ZWZP	- zdanie wielokrotnie złożone podrzędnie
ZWZP z im. rów. zd.	- zdanie wielokrotnie złożone podrzędnie z imiesłowowym równoważnikiem zdania
Op	- opowiadanie
Sp	- sprawozdanie
Ch	- charakterystyka
St	- streszczenie
N	- notatka

### Przedstawienie wyników badań

#### 1. Zdanie pojedyncze

##### 1.1. Zdanie pojedyncze z 0

<u>Schemat zdania</u>	<u>Liczba wystąpień</u>	<u>Przykłady</u>
O	980	Poskutkowało.
MO	1470	Przeciwnie opadamy!
OM	490	Chodźmy już!
dMO	490	To wszystko co możemy zrobić.
Od	980	Gryzą mnie!
OMMdp	490	Zostało jeszcze tylko 100 tys. franków w złocie.
MOpd	490	Jednym słowem zrównał większość terenów z ziemią.
oO	490	Po chwili staje.
Oo	1470	Ruszyli naprzód.
MoO	490	Co teraz zrobimy?
Odo	980	Patrzy na Zenka z wielkim podziwem.
oOd	490	Nagle usłyszeli jakiś hałas.
oOo	490	Po wielu niebezpieczeństwach wylądowali na wyspie.
ooOo	490	Nagle zjeżdżając uderzyli w płot.

244

oOdo	490	W pewnej chwili usłyszeli ryk oceanu tuż pod sobą.
oOpd	980	Przed wieczorem ujrzeli małą wysepkę.
dOMoo	490	Zenka dzielą już od wozu nie więcej niż trzy kroki.
ooOdo	490	Po lekcjach ponownie umówiła się z koleżankami na sanki.
ooOop	490	Następnie trochę porozmawiały w pokoiku Joli.
pOoppd	490	Zmęczony skubał teraz zieloną, soczystą trawę.
O <sub>2</sub> O <sub>1</sub> d	490	Pełen był warzyw i owoców.
MO <sub>1</sub> NO <sub>2</sub>	490	Przecież jest jeszcze kosz!
oO <sub>1</sub> O <sub>2</sub> d	490	Na górze było dużo dzieci.
OMOdd	490	Nie można już było zapobiec uchodzeniu gazu.
Oddo	490	Nie mogę cię wziąć na grzbiet.

W grupie zdań z O nie stwierdzono odchyień w zakresie szyku.

### 1.2. Zdanie pojedyncze P i O

<u>Schemat zdania</u>	<u>Liczba wystąpień</u>	<u>Przykłady</u>
PMO	490	Dziecko już nie płacze.
P-Op	490	Ludzi zbiera się coraz więcej.
P-Od	980	Szwedzi usłyszeli krzyki.
P-Odd	1470	Ktoś usiłował je otworzyć.
p-Oo	2940	Szwedzi ruszyli w pogoń.
PoO	490	Korytarz powoli się obniżał.
Pp-Od	980	Wzburzone fale tryskały pianą.
pP-Odd	490	Przebudzone dziecko chwyciło się rękami desek.

pP-Oo	490	Niezadowoleni podróżni rzucili się do ucieczki.
oP-Od	980	Na szosie ludzie zauważyli ciężarówkę.
oP-Oo	1470	Naraz wszyscy rzucili się do ucieczki.
oP-Ooo	490	Pewnego dnia zajaczek bawił się wesoło na łące.
oPoOoo	490	Pewnego dnia załoga w towarzystwie Zenka wybrała się do miasteczka po oranżadę.
P-O <sub>1</sub> MO <sub>2</sub>	490	Wszystko jest już wyrzucone.
MPpO <sub>1</sub> oO <sub>2</sub>	490	Jednak droga powrotna została raz na zawsze zamknięta.
ppdP-Oo	490	Zmartwiony nieprzyjemną wiadomością zajaczek popędził do woła.
P-Oodpd	490	Pasażerowie nie mogli nigdzie dostrzec stałego lądu.
PpodOd	490	Matka wywabiona ze sklepu krzykami zorientowała się w sytuacji.
ppppPppOo	490	Pewnego słonecznego dnia w południe chłopcy pod opieką pana Rafałowicza zeszli do lochów.

W grupie zdań P i O nie stwierdzono odchyień w zakresie szyku.

### 1.3. Zdania pojedyncze O i P

O---PM	490	Ratujcie ludzie, o rety!
O--pP	490	Wznosiły się ogromne bałwany.
oO---P	2450	Nagle rozległ się pisk.
oOo--P	490	Od tego huku zawalił się za nimi strop.

246		
oO---Pp	490	Od drugiej strony nadjeżdża auto osobowe.
dpO---P	490	Dialog ten prowadziła piątka pasażerów.
ooO-ppP	490	Nagle nad nimi zazgrzytały zardzewiałe żelazne drzwi.
OoppP	490	Panowała tu senna i złowroga cisza.
O <sub>2</sub> ppO <sub>1</sub> ---Poo	490	Celem tej wyprawy było dotarcie do wartowni w zamku.

W grupie zdań O i P nie stwierdzono odchyień w zakresie szyku.

## 2. Zdania złożone






### 2.1. Zdania złożone współrzędnie

ZZWł --- ... ---	10780	Pewnego dnia zaczął padać śnieg i dzieci postanowiły wybrać się na sanki.
ZZWp --->...<---	980	Maciek umilkł, ale cały drżał jak osika.
ZZWw --->...>---	490	Śliska, mokra ziemia utrudniała im wędrówkę, toteż posuwali się wolno i ostrożnie.



### 2.2. Zdania złożone współrzędnie z R

ZZWk z R <u>   </u> ... <u>   </u> R	980	Ruszył, a za nim wóz z dzieckiem.
<u>   </u> R... <u>   </u>	490	Dobra, to za dziesięć minut przyjdę do Ciebie.
ZZWp z R <u>   </u> R... <u>   </u>	490	No to co, ale ja się i tak boję!

## 2.3. Zdania złożone podrzędnie

ZZPp		2940	Myślał, że to jest klęczący człowiek.
ZZPprz		980	Była to opończa, którą zgubił Maciek w walce ze szczurami.
ZZPd		1470	Pan Rafałowicz domyślił się, że przeraźliwe krzyki Maćka zwabiły straż.
ZZOokl		3430	Biegnij do cielęcia, ono ci pomoże.
		2450	W chwili gdy Julek oddawał butelki po oranżadzie nadjechał hałaśliwy traktor.

## 2.4. Zdania złożone podrzędnie z imiesłowowym równoważnikiem zdania

ZZPokl. z im. rów. zd.		980	Z wozu wysiadła młoda kobieta, zostawiając w nim śpiącego synka.
		490	Zenek, nie tracąc czasu, pobiegł za rozpędzonym wozem.

W grupie zdań złożonych nie stwierdzono odchyień w zakresie szyku.

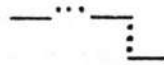
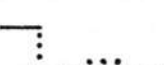
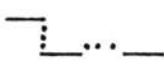
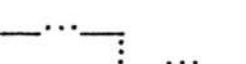
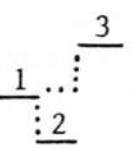
## 3. Zdania wielokrotnie złożone

## 3.1. Zdania wielokrotnie złożone współrzędnie

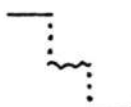
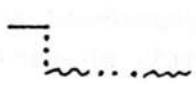
	2450	Cyklon powyrywał drzewa z korzeniami, zburzył wiele miast, zginęło tysiące ludzi.
---	------	---

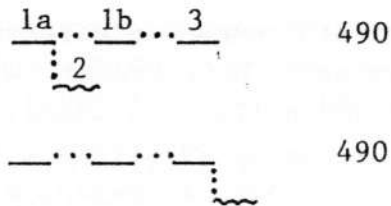
_..._..._R	490	Cicho bądź głuptasie, przecież to echo, prawda chłopcy!
-->*** <-- *** ---	490	Bezradny zajaczek próbował się ratować, ale psy go dogodniły i zjadły.

### 3.2. Zdania wielokrotnie złożone podrzędnie

	980	Matka po paru sekundach przybiega zdyszana i nie może uwierzyć, że jej synek jest cały i zdrowy.
	490	Pytają się, kim jest ten bohaterski chłopiec i jak się nazywa.
	490	Nie wiem, jak mama mi pozwoli, to pójdę.
	490	Ja dalej nie idę, boję się lucypera, który tam pewnie siedzi i przedrzeźnia mnie.
	490	Kiedy koledzy sprzeczali się, kto następny będzie pił oranżadę, nadjechała kobieta wozem.

### 3.3. Zdania wielokrotnie złożone podrzędnie z imiesłowowym równoważnikiem zdania

	490	Szli dalej w milczeniu, czasem tylko stając aby upewnić się czy nie zabłądzili.
	490	Jolka i Ewa zjeżdżały kuligiem, śmiejąc się i rzucając śnieżkami.



W tym czasie Maciek, korzystając z okazji, pobiegł i podniósł opończę. Zenek dopadł już do wozu, ściągnął wodze i skręcił w prawo na łąkę, mijając ciężarówkę.

W grupie zdań wielokrotnie złożonych nie stwierdzono odchyień w zakresie szyku.

#### 4. Zdania dwutorowe

_____	6860	Nagle jakiś męski głos zapytał: - Czy wszystko już wyrzucone?
" _____ "	12250	- Uciekajmy - usłyszeli głos pana Rafałowicza.
" _____ " _____ "	980	- Cicho bądź cebulo - powiedział Kazik - jak wrócisz, to cię Szwedy złapią i powieszą na rynku.
" R " _____	4410	- O Boże! - krzyczą kobiety.

W grupie zdań dwutorowych nie stwierdzono odchyień w zakresie szyku.

Przeprowadzone badania wykazały, że w pracach pisemnych uczniów klasy VI dominują zdania pojedyncze (38220 zd.). Zdecydowaną przewagę liczbową ma układ "grupa podmiotu + grupa orzeczenia" (15190 zd.). Jest to typowy szyk wypowiedzi powiadamiających, które zawierają sąd logiczny o faktach lub opis.

Drugą grupę stanowią zdania zawierające tylko grupę orzeczenia (16170 zd.). Są to najczęściej krótkie i zwarte zdania.

Schemat polskiego szyku zdaniowego "grupa orzeczenia + + grupa podmiotu" wystąpił w 666 zdaniach pojedynczych. Wybór przez uczniów układu z inicjalną pozycją grupy orzeczenia może zależeć od chęci logicznego zaakcentowania podmiotu, który wobec tego musi być przesunięty na koniec zdania. Szyk taki w

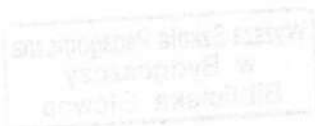
dłuższym zdaniu może sprawiać wrażenie pewnej niezręczności stylistycznej oraz utrudniać zrozumienie jego treści. Wyniki badań wykazały, że z 26950 zdań złożonych 11270 to zdania złożone podrzędnie. Są one charakterystyczne do wyrażenia w pracy pisemnej ucznia związków przestrzennych, przyczynowych, czasowych itp.

We współczesnej polszczyźnie w dziedzinie składni panuje tendencja zmierzająca do precyzji. Jest ona charakterystyczna dla języka pisanego. Stąd bierze się całkiem spora liczba zdań wielokrotnie złożonych (8330 zd.). Dominują zdania wielokrotnie złożone podrzędnie (2940 zd.), które odzwierciedlają związki (tak jak w ZZP): przestrzenne, czasowe, przyczynowe itp. Szyk zdań wielokrotnie złożonych w pracach pisemnych uczniów klasy VI nadaje stylowi pracy cechę rozwlekłości i czyni go również mało przejrzystym, jeśli uczeń stara się budować zdania składające się z więcej niż 3 zdań składowych. Należy przypuszczać, że jest to wpływ języka mówionego na język pisany.

Badania nad szykiem wyrazów i wypowiedzeń w wypracowaniach uczniów klas szóstych informują o ich kompetencji językowej, tj. bogactwie składni oraz o poprawności językowej uczniów tych klas.

#### PRZYPISY

- <sup>1</sup>D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz: *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1986, s. 21.
- <sup>2</sup>Ibidem, s. 18.
- <sup>3</sup>Ibidem, s. 21.
- <sup>4</sup>S. Garczyński: *Sztuka myśli i słowa*, Warszawa 1976, s. 6.
- <sup>5</sup>*Na wszystko jest przysłowie*, red. S. Świrko, Poznań 1975, s. 131.
- <sup>6</sup>M. Nagajowa: *Język polski, Odpowiednie dać rzeczy słowo*, Warszawa 1985, s. 100.
- <sup>7</sup>Ibidem, s. 101.
- <sup>8</sup>J. Malczewski: *Szkolny słownik terminów nauki o języku*, Warszawa 1977, s. 173.
- <sup>9</sup>Por. *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*, red. W. Doroszewski, B. Wieczorkiewicz, Warszawa 1968, t. II, s. 255; P. Bąk: *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 1978, s. 394; S. Szober: *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 317; M. Jaworski: *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 173.





- <sup>10</sup>Z. Klemensiewicz: *Problematyka psychologicznej interpretacji zdania gramatycznego*, Biuletyn PTJ 1953, z. XII, s. 68.
- <sup>11</sup>S. Jodłowski: *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 158.
- <sup>12</sup>Z. Klemensiewicz: *Lokalizacja podmiotu i orzeczenia w zdaniach izolowanych*, Biuletyn PTJ 1949, z. IX, s. 8-19.
- <sup>13</sup>S. Jodłowski: *Zasady polskiego szyku*, W: *Dziesięciolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 1946-56*, Zbiór rozpraw i artykułów, Kraków 1957, s. 309.
- <sup>14</sup>Por. M. Jaworski: op.cit., s. 175; S. Szober: op.cit., s. 318.
- <sup>15</sup>P. Bąk: op.cit., s. 380-381; Z. Klemensiewicz: *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1957, s. 40-48.
- <sup>16</sup>Zob. D. Buttler: op.cit., s. 389-390.
- <sup>17</sup>Por. Ibidem, s. 390-397; S. Szober: op.cit., s. 317-319; P. Bąk: op.cit., s. 393; S. Jodłowski: *Podstawy...*, s. 168-169; A. Stypka: *Przydawka w związku formalnym i semantycznym z rzeczownikiem*, Polonistyka 1982, nr 2, s. 123-130; H. Kurkowska, S. Skorupka: *Stylistyka polska, Zarys*, Warszawa 1959, s. 213-215.
- <sup>18</sup>D. Buttler: op.cit., s. 398-399.
- <sup>19</sup>S. Jodłowski: *Podstawy...*, op.cit., s. 161-167.
- <sup>20</sup>Ibidem, s. 173.
- <sup>21</sup>Ibidem, s. 173-174.
- <sup>22</sup>D. Buttler: op.cit., s. 401.
- <sup>23</sup>S. Jodłowski: *Podstawy...*, s. 170-171.
- <sup>24</sup>P. Bąk: op.cit., s. 423; M. Jaworski: op.cit., s. 174.
- <sup>25</sup>Por. S. Szober: op.cit., s. 368; P. Bąk: op.cit., s. 424; M. Jaworski: op.cit., s. 175.
- <sup>26</sup>D. Buttler: op.cit., s. 403-404.
- <sup>27</sup>*Słownik poprawnej polszczyzny*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1980, s. 281.
- <sup>28</sup>Ibidem.